

DE KERK!

Marcel Proust, *Swanns kant op*, vert. Martin de Haan en Rokus Hofstede, p. 66-69.

Wat hield ik van onze kerk, en wat zie ik hem duidelijk voor me! Het oude portaal waardoor we naar binnen gingen, zwart en pokdalig als een vergiet, was scheefgezakt en in de hoeken diep uitgesleten (net als het wijwatervat waar het ons naartoe leidde) alsof het strelen van de mantels van de kerkgaande boerinnen en van de schuchtere vingers waarmee ze wijwater
5 namen, eeuwenlang herhaald, een vernietigende kracht kon krijgen, het steen kon buigen en inkepen met groeven zoals een karrenwiel de schampsteen waar het elke dag tegenaan stoot. De zerken, waaronder het edele stof van de daar begraven abten van Combray het koor als het ware van een onstoffelijk plaveisel voorzag, waren zelf ook geen levenloze, harde materie meer, want de tijd had ze zacht gemaakt en als honing laten uitvloeien buiten de gren-
10 zen van hun gekante omtrek, waar ze op sommige plaatsen met een blonde golf overheen waren gegaan, een bloesemende gotische kapitaal meespoelend, de witte viooltjes van het marmer verzwelgend; terwijl ze elders juist waren ingeklonken, de elliptische Latijnse inscriptie nog verder samenpersend, een extra grilligheid toevoegend in de schikking van die be-
15 knopte karakters, twee letters tegen elkaar drukkend van een woord waarvan de andere letters bovenmatig waren uitgerekt. De gebrandschilderde ramen schitterden nooit zo kleurig als op dagen dat de zon zich niet veel liet zien, zodat je ook bij grijze hemel zeker wist dat het in de kerk mooi weer zou zijn; een ervan werd in zijn hele omvang gevuld door één enkele figuur, een koning uit een kaartspel leek het wel, die daar in de hoogte onder een gebeeld-
20 houwd baldakijn tussen hemel en aarde leefde (en in wiens schuine, blauwe lichtbeeld je op weekdagen rond het middaguur, als er geen mis was, soms – op zo'n zeldzaam moment dat de kerk, doorgelucht en leeg, menselijker en weelderig, met de zon op het rijke meubilair, haast bewoonbaar leek zoals de grote zaal van gebeeldhouwd steen en gebrandschilderd glas van een herenhuis in middeleeuwse stijl – mevrouw Sazerat even zag neerknielen, met op de
25 bidstoel naast haar een keurig dichtgestrikt pakje petitfours dat ze net bij de banketbakker aan de overkant had gehaald om dadelijk mee naar huis te nemen voor het middageten); op een ander raam werd een gevecht geleverd aan de voet van een berg van roze sneeuw die het glas-in-lood zelf leek te hebben berijpt, want door het matte poeder bolde het als een ruit

waarop vlokken waren blijven plakken, maar dan vlokken die werden verlicht door een of andere dageraad (ongetwijfeld dezelfde die de retabel van het altaar zulke frisse purpertinten verleende dat ze daar eerder tijdelijk leken neergelegd door een van buiten komend schijnsel dat elk moment kon verbleken dan door kleuren die voor altijd aan het steen vastzaten); en allemaal waren ze zo antiek dat je hun zilveren ouderdom hier en daar zag glinsteren van het stof der eeuwen, met de inslag van hun zachte glazen tapijtwerk fonkelend en versleten tot op de draad. Er was er een dat een hoog compartiment vormde, verdeeld in een honderdtal rechthoekige glas-in-loodraampjes waarin het blauw overheerste, als een groot kaartspel van het soort dat koning Karel VI verstrooiing moet hebben gebracht; maar hetzij doordat er ineens een straal scheen, hetzij doordat mijn blik verschoof en daarmee een beweeglijke, edele brand over het beurtelings uitgedoofde en ontvlamde glas-in-loodraam liet lopen, kreeg het een moment later de satijnen gloed van een pauwenstaart, vervolgens rilde en golfde het in een verbluffende vonkenregen die uit de hoogte van het donkere, rotsachtige gewelf neerdroop langs de vochtige wanden, alsof ik door een iriserend grotgewelf vol kronkelige stalactieten voortliep achter mijn ouders, die hun misboek bij zich droegen; een moment later kregen de ruitjes de diepe doorschijnendheid en onbreekbare hardheid van saffieren die naast elkaar waren aangebracht op een immens borstsieraad, maar waarachter je, geliefder dan al die rijkdommen, een vluchtige zonneglimlach voelde, die even herkenbaar was in de zachte blauwe golf waarin hij de edelstenen liet baden als op het plaveisel van het plein of het stro van de markt; en als we vóór Pasen waren aangekomen, troostte hij me op onze eerste zondagen zelfs over het feit dat de aarde nog kaal en zwart was, door als in een historische lente uit de tijd van de opvolgers van Lodewijk de Heilige dit verblindende gouden tapijt van glazen vergeet-mij-nietjes te laten ontluiken.

Twee wandtapijten met verticale schering stelden de kroning van Esther voor (de overlevering wilde dat Ahasveros de trekken van een koning van Frankrijk had gekregen en Esther die van een vrouw van Guermites op wie hij verliefd was), waaraan door het vervloeien van de kleuren extra uitdrukking, reliëf en belichting waren toegevoegd: een zweem van roze zweefde rond Esthers lippen, buiten de tekening van hun omtrek; het geel van haar japon werd zo romig en royaal uitgesmeerd dat het kledingstuk een soort dikke laag leek te vormen die zich helder losmaakte van de teruggeweken lucht; en het groen van de bomen, dat helder was gebleven in de lagere delen van het paneel van zijde en wol, maar bovenaan was 'verschoten', liet de vergelende hoge takken boven de donkere stammen afsteken in een

60 lichtere tint, goudkleurig en schijnbaar half uitgewist door het plotselinge, schuin invallende
licht van een onzichtbare zon. Dat alles, en meer nog de kostbare voorwerpen die de kerk had
gekregen van persoonlijkheden die voor mij haast legendarische figuren waren (het gouden
kruis, dat naar men zei was bewerkt door de heilige Eligius en geschonken door Dagobert,
het graf van de zonen van Lodewijk de Duitser, van porfier en geëmailleerd koper), zodat ik
65 me in de kerk op weg naar onze zitplaatsen voortbewoog als in een dal waar feeën komen en
waar de boer in een rots, een boom of een poel tot zijn verrukking het tastbare spoor van hun
bovennatuurlijke bezoek ziet – dat alles maakte de kerk voor mij tot iets van een totaal an-
dere orde dan de rest van het stadje: een bouwwerk dat als het ware een ruimte van vier di-
mensies besloeg – met als vierde de Tijd – en dwars door de eeuwen zijn schip ontrolde, dat
70 van travee tot travee, van kapel tot kapel niet alleen een paar meter leek te winnen en af te
leggen, maar ook een hele reeks tijdperken zegevierend achter zich liet; de ruwe, woeste
elfde eeuw moffelde het weg in de dikte van de muren, waaruit hij met zijn plompe, dichtge-
metselde en met grove steenblokken opgevulde bogen alleen in de buurt van het portaal nog
even tevoorschijn kwam door de diepe houw die de trap van de klokkentoren erin maakte,
75 hoewel hij daar weer aan het zicht werd onttrokken door de sierlijke gotische arcaden, die
zich koket voor hem verdrongen zoals grote zussen zich glimlachend voor een lompe, knor-
rige, slechtgeklede jonge broer opstellen om hem te verbergen voor het bezoek; in de lucht
boven het plein verhief het zijn toren, die Lodewijk de Heilige had aanschouwd en hem nog
altijd leek te zien; en met zijn crypte drong het door in een diepe Merovingische duisternis,
80 waar Théodore en zijn zus ons onder het donkere gewelf, dat generfd was als de vlieghuid
van een immense stenen vleermuis, op de tast voorgingen en met een kaars het graf van de
kleindochter van Sigebert belichtten, dat een diepe uitholling vertoonde – als de afdruk van
een fossiel – doordat, zo zei men, 'een kristallen lamp op de avond van de moord op de Fran-
kische prinses vanzelf had losgelaten van de gouden kettingen waaraan hij hing op de plaats
85 van de huidige apsis, waarna hij zonder dat het kristal brak, zonder dat de vlam doofde, was
weggezakt in het steen, dat traag had meegegeven'.

De apsis van de kerk van Combray, valt daar wel iets over te zeggen? Ze was zo plomp,
zo verstoken van kunstzinnige schoonheid en zelfs van godsdienstige bezieling. Het kruis-
punt van straten waarop ze uitkeek lag wat lager, en aan de buitenkant verhief haar plompe
90 muur zich op een ondermuur van volledig ongepolijste steenblokken vol puntige kiezels waar
niets bijzonder kerkelijks aan was, de glas-in-loodramen leken buitensporig hoog te zitten en

het geheel zag er eerder uit als de muur van een gevangenis dan van een kerk. En inderdaad zou ik later, terugdenkend aan alle beroemde apsissen die ik heb gezien, nooit op het idee zijn gekomen ze in verband te brengen met de apsis van Combray. Maar op een dag zag ik
95 ergens in een provinciaal straatje tegenover een kruispunt van drie steegjes een ruwe, rijzige muur, met hoge glas-in-loodramen en hetzelfde asymmetrische aanzicht als de apsis van Combray. Toen vroeg ik me niet zoals in Chartres of Reims af hoe krachtig het religieuze gevoel erin werd uitgedrukt, maar riep ik onwillekeurig uit: 'De Kerk!'

Que je l'aimais, que je la revois bien, notre Église ! Son vieux porche par lequel nous entrions, noir, grêlé comme une écumoire, était dévié et profondément creusé aux angles (de même que le bénitier où il nous conduisait) comme si le doux effleurement des mantes des paysannes entrant à l'église et de leurs doigts timides prenant de l'eau bénite, pouvait, répété pendant des siècles, acquérir une force destructive, infléchir la pierre et l'entailler de sillons comme en trace la roue des carrioles dans la borne contre laquelle elle bute tous les jours. Ses pierres tombales, sous lesquelles la noble poussière des abbés de Combray, enterrés là, faisait au chœur comme un pavage spirituel, n'étaient plus elles-mêmes de la matière inerte et dure, car le temps les avait rendues douces et fait couler comme du miel hors des limites de leur propre équarrissage qu'ici elles avaient dépassées d'un flot blond, entraînant à la dérive une majuscule gothique en fleurs, noyant les violettes blanches du marbre ; et en deçà desquelles, ailleurs, elles s'étaient résorbées, contractant encore l'elliptique inscription latine, introduisant un caprice de plus dans la disposition de ces caractères abrégés, rapprochant deux lettres d'un mot dont les autres avaient été démesurément distendues. Ses vitraux ne chatoyaient jamais tant que les jours où le soleil se montrait peu, de sorte que fût-il gris dehors, on était sûr qu'il ferait beau dans l'église ; l'un était rempli dans toute sa grandeur par un seul personnage pareil à un Roi de jeu de cartes, qui vivait là-haut, sous un dais architectural, entre ciel et terre (et dans le reflet oblique et bleu duquel, parfois les jours de semaine, à midi, quand il n'y a pas d'office — à l'un de ces rares moments où l'église aérée, vacante, plus humaine, luxueuse, avec du soleil sur son riche mobilier, avait l'air presque habitable comme le hall, de pierre sculptée et de verre peint, d'un hôtel de style Moyen Âge — on voyait s'agenouiller un instant Mme Sazerat, posant sur le prie-Dieu voisin un paquet tout ficelé de petits fours qu'elle venait de prendre chez le pâtissier d'en face et qu'elle allait rapporter pour le déjeuner) ; dans un autre une montagne de neige rose, au pied de laquelle se livrait un combat, semblait avoir givré à même la verrière qu'elle boursouflait de son trouble grésil comme une vitre à laquelle il serait resté des flocons, mais des flocons éclairés par quelque aurore (par la même sans doute qui empourprait le retable de l'autel de tons si frais qu'ils semblaient plutôt posés là momentanément par une lueur du dehors prête à s'évanouir que par des couleurs attachées à jamais à la pierre) ; et tous étaient si anciens qu'on voyait çà et là leur vieille-lesse argentée étinceler de la poussière des siècles et montrer brillante et usée jusqu'à la corde la trame de leur douce tapisserie de verre. Il y en avait un qui était un haut compartiment divisé en une centaine de petits vitraux rectangulaires où dominait le bleu, comme un

grand jeu de cartes pareil à ceux qui devaient distraire le roi Charles VI ; mais soit qu'un rayon eût brillé, soit que mon regard en bougeant eût promené à travers la verrière tour à tour éteinte et rallumée, un mouvant et précieux incendie, l'instant d'après elle avait pris l'éclat changeant d'une traîne de paon, puis elle tremblait et ondulait en une pluie flamboyante et fantastique qui dégouttait du haut de la voûte sombre et rocheuse, le long des parois humides, comme si c'était dans la nef de quelque grotte irisée de sinueuses stalactites que je suivais mes parents, qui portaient leur paroissien ; un instant après les petits vitraux en losange avaient pris la transparence profonde, l'infrangible dureté de saphirs qui eussent été juxtaposés sur quelque immense pectoral, mais derrière lesquels on sentait, plus aimé que toutes ces richesses, un sourire momentané de soleil ; il était aussi reconnaissable dans le flot bleu et doux dont il baignait les pierreries que sur le pavé de la place ou la paille du marché ; et, même à nos premiers dimanches quand nous étions arrivés avant Pâques, il me consolait que la terre fût encore nue et noire, en faisant épanouir, comme en un printemps historique et qui datait des successeurs de saint Louis, ce tapis éblouissant et doré de myosotis en verre.

Deux tapisseries de haute lice représentaient le couronnement d'Esther (la tradition voulait qu'on eût donné à Assuérus les traits d'un roi de France et à Esther ceux d'une dame de Guermantes dont il était amoureux) auxquelles leurs couleurs, en fondant, avaient ajouté une expression, un relief, un éclairage : un peu de rose flottait aux lèvres d'Esther au-delà du dessin de leur contour, le jaune de sa robe s'étalait si onctueusement, si grassement, qu'elle en prenait une sorte de consistance et s'enlevait vivement sur l'atmosphère refoulée ; et la verdure des arbres restée vive dans les parties basses du panneau de soie et de laine, mais ayant « passé » dans le haut, faisait se détacher en plus pâle, au-dessus des troncs foncés, les hautes branches jaunissantes, dorées et comme à demi effacées par la brusque et oblique illumination d'un soleil invisible. Tout cela et plus encore les objets précieux venus à l'église de personnages qui étaient pour moi presque des personnages de légende (la croix d'or travaillée disait-on par saint Éloi et donnée par Dagobert, le tombeau des fils de Louis le Germanique, en porphyre et en cuivre émaillé) à cause de quoi je m'avançais dans l'église, quand nous gagnions nos chaises, comme dans une vallée visitée des fées, où le paysan s'émerveille de voir dans un rocher, dans un arbre, dans une mare, la trace palpable de leur passage surnaturel, tout cela faisait d'elle pour moi quelque chose d'entièrement différent du reste de la ville : un édifice occupant, si l'on peut dire, un espace à quatre dimensions — la quatrième étant celle du Temps —, déployant à travers les siècles son vaisseau qui, de travée en travée,

65 de chapelle en chapelle, semblait vaincre et franchir non pas seulement quelques mètres, mais des époques successives d'où il sortait victorieux ; dérochant le rude et farouche XIe siècle dans l'épaisseur de ses murs, d'où il n'apparaissait avec ses lourds cintres bouchés et aveuglés de grossiers moellons que par la profonde entaille que creusait près du porche l'escalier du clocher, et, même là, dissimulé par les gracieuses arcades gothiques qui se pressaient coquet-
70 tement devant lui comme de plus grandes sœurs, pour le cacher aux étrangers, se placent en souriant devant un jeune frère rustre, grognon et mal vêtu ; élevant dans le ciel au-dessus de la Place, sa tour qui avait contemplé saint Louis et semblait le voir encore ; et s'enfonçant avec sa crypte dans une nuit mérovingienne où, nous guidant à tâtons sous la voûte obscure et puissamment nervurée comme la membrane d'une immense chauvesouris de pierre,
75 Théodore et sa sœur nous éclairaient d'une bougie le tombeau de la petite fille de Sigebert, sur lequel une profonde valve — comme la trace d'un fossile — avait été creusée, disait-on, « par une lampe de cristal qui, le soir du meurtre de la princesse franque, s'était détachée d'elle-même des chaînes d'or où elle était suspendue à la place de l'actuelle abside, et, sans que le cristal se brisât, sans que la flamme s'éteignît, s'était enfoncée dans la pierre et l'avait fait
80 mollement céder sous elle ».

L'abside de l'église de Combray, peut-on vraiment en parler ? Elle était si grossière, si dénuée de beauté artistique et même d'élan religieux. Du dehors, comme le croisement des rues sur lequel elle donnait était en contrebas, sa grossière muraille s'exhaussait d'un soubassement en moellons nullement polis, hérissés de cailloux, et qui n'avait rien de particulièrement
85 ecclésiastique, les verrières semblaient percées à une hauteur excessive, et le tout avait plus l'air d'un mur de prison que d'église. Et certes, plus tard, quand je me rappelais toutes les glorieuses absides que j'ai vues, il ne me serait jamais venu à la pensée de rapprocher d'elles l'abside de Combray. Seulement, un jour, au détour d'une petite rue provinciale, j'aperçus, en face du croisement de trois ruelles, une muraille fruste et surélevée, avec des verrières per-
90 cées en haut et offrant le même aspect asymétrique que l'abside de Combray. Alors je ne me suis pas demandé comme à Chartres ou à Reims avec quelle puissance y était exprimé le sentiment religieux, mais je me suis involontairement écrié : « L'Église ! »